

ANMELDELSER OG LITTERATURNYT

Ernst Siegfried Hansen: Kurier der Heimat (1955). Disteln am Wege (1956).
Deutscher Heimatverlag, Bielefeld.

Ernst Siegfried Hansen er vokset op i Nordslesvig imellem de to verdenskrige, han er udgået fra det tyske gymnasium i Aabenraa og begyndte sin journalistiske uddannelse under nazismens højkonjunktur sidst i 1930'erne. Han faldt som så mange andre unge tyskere for nazismens suggestive magt. Fra 1942-44 var han Pariserkorrespondent til tyske blade, men blev i september 1944 kaldt hjem til redaktionen af »Nordschleswigsche Zeitung«. Han må da have erkendt Hitlervældets nærforestående fallit. Det var tydeligt, at han anslog en mere moderat tone end den gængse, som Asmus von der Heide var eksponent for; men først efter 1945 kom han 28 år gammel frem i forreste række, dels fordi så umådelig mange hjemmetyskere var uopretteligt kompromitteret af deres støtte til nazismen, og dels fordi han havde politisk flair, vilje til at slå ind på en ny demokratisk kurs, og dertil journalistisk talent; det sidste for øvrigt i en ganske sjælden grad. Han begyndte i 1946 på bar bund ugebladet »Der Nordschleswiger«. Det blev i 1950 et dagblad delvis med samme stof som Flensburger Tageblatt. I 1953 trådte han på grund af indre modsætninger i bladledelsen tilbage som chefredaktør og blev bladets korrespondent i København. Hans politiske reportage om danske forhold var af en sjælden lodighed. Fra nytår 1957 har han overtaget stillingen som det officielle tyske pressebureaus korrespondent for Danmark og Norge. Hans særlige indsats i de slesvigske anliggender tilhører således en forbigangen periode; de to bøger har da også karakter af en regnskabsaflæggelse for 10 års virksomhed for tyskheden i det slesvigske grænseland.

»Kurier der Heimat« – hjemstavnsens kurér – handler især om den storpolitiske side af det slesvigske spørgsmål; særlig beskæftiger han sig med følgerne af den overraskende omsindelse fra tysk til dansk i Sydslesvig i efterkrigsårene. Hos Ernst Siegfried Hansen kan man hente værdifulde oplysninger om de tyske modforholdsregler, der blev udfoldet for at dæmme op imod det vældige stemningsskred, der tog grunden bort under talrige tyske positioner i Sydslesvig. For landet Slesvig-Holsten var det et centralt politisk problem.

Blandt dem, der tidligst organiserede en tysk modstand, var den socialdemokratiske politiker dr. Richard Schenck. Han var en kort tid finansminister i regeringen Lüdemann, men trådte tilbage da en ny socialdemokratisk regering blev dannet under Bruno Dickmann i aug. 1949. Grunden var uenighed om mindretalspolitikken. Dickmann gennemførte i september 1949 den såkaldte Kiel-erklæring – garantien for det danske mindretals rettigheder. Det skete i tillid til, at stødkraften var brudt i den danske offensiv. Dickmann blev støttet af den socialdemokratiske overborgmester i Kiel, Andreas Gayk, der mente, at en tysk enhedsfront imod de danske ikke længere var nødvendig, mens dr. Richard Schenck holdt på, at man på tysk side endnu skulle samles i en fælles national kamp med den danske stormbølge. Tiden har givet Richard Schenck uret; kulminationspunktet for den danske bevægelse var i 1949 overskredet, men det er interessant at følge det spegede spind omkring Kiel-erklæringen. For Nordslesvigs tyskere blev denne et springbræt til at søge samme garantier, som var blevet de danske syd for grænsen til del. Det lykkedes ikke

at få en formelig erklæring, men da statsminister Hans Hedtoft den 27. oktober 1949 modtog en hjemmetysk deputation, overrakte han et notat om de rettigheder, der tilkom hjemmetyskerne i henhold til grundloven og anden dansk lovgivning. I realiteten var det en afvisning af det tyske krav om en pendant til Kiel-erklæringen, men Ernst Siegfried Hansen og andre tyske repræsentanter forkyndte med stor begejstring, at notatet var fuldt så godt som nogen erklæring; de døbte det »Das Kopenhagener Protokoll« og sjældent har ordet protokol været brugt så misvisende som i dette tilfælde, men den politiske effekt var uomtvistelig. Det styrkede Kiel-erklæringen, at Københavner-notatet blev opfattet som et sidestykke, og den moderate fløj inden for det hjemmetysk mindretal fik et resultat at henvise til. Ernst Siegfried Hansen har en stor del af æren for dette politiske kup, som var med til at bane vejen for en mere forsonlig politisk atmosfære i grænselandet.

Bogens sidste kapitler er af særlig værdi ved at skildre de indre politiske spændinger i Slesvig-Holsten, der endte med at F. W. Lübke i 1951 tog styret i sine faste hænder.

»Tidsler langs vejen« er en fortsættelse af »Hjemstavnens Kurér«, eller for at bruge de rette tyske navne: »Disteln am Wege« fortsætter »Kurier der Heimat«, dog ikke i kronologisk sammenhæng; fremstillingerne er sideløbende. Kurieren interesserede sig især for spillet om Sydslesvig efter 1945; tidslerne derimod står langs de nordslesvigske veje. Forholdet mellem dansk og tysk i årene 1945-53 er bogens hovedemne, men der er desuden et forspil og et efterspil. Forspillet handler om Danmark i besættelsestiden, efterspillet om de dansk-tyske mindretalsforhandlinger, der i marts 1955 førte til ensidigt afgivne, men ret ensartede erklæringer om mindretallenes forhold.

Tidslerne skal næppe forstås udelukkende som danske gevækster efter 1945; man kan også tænke på de tyske tidsler, der trivedes så frodigt i årene 1940-45, ja, såmænd helt fra 1933. Men de danske tidsler har Ernst Siegfried Hansen stukket sig på, de tyske har han kun set på. Det gør en forskel. Nu er tidslernes tid ved at være forbi. Tiåret fra 1945 til 1955 er i mindretalspolitikken en afsluttet periode med en mere harmonisk udgang, end man turde håbe, da perioden begyndte.

Bogen indeholder et stort nyt kildestof især i form af breve vekslede mellem ham selv og andre ledende hjemmetyskere. I det hele taget må bogens dokumentariske karakter fremhæves som et fortrin. Samtidig gør heldigvis forfatterens journalistiske talent sig gældende; ind imellem solide saglige afsnit er skudt stemningsbilleder og situationsrids, der letter læsningen.

Bogen indbyder til en indgående drøftelse af efterkrigens første tiår. Ved læsningen føler man sig opfordret både til at supplere og til at uddybe de refererede danske synspunkter, dog også til at protestere. Kontakten mellem dansk og tysk i Sønderjylland var fra 1933 og fremefter kun ringe. Der trænges stadig til megen gensidig oplysning.

Bogen er rig på enkeltheder, men bag dem alle skimter man et politisk hovedsynspunkt, som Ernst Siegfried Hansen selv formulerer med ordene: »Mellem de to befolkningsdele var tillidsgrundlaget brudt sammen. Opgaven for den tyske politik i Nordslesvig kunne kun bestå i at finde et nyt tillidsgrundlag«.

Når dette er hovedsynspunktet, må der også lægges vægt på at forklare, hvorledes tilliden brød sammen. Det er et af fortrinnene ved Ernst Siegfried Hansens bog, at der dog gøres et forsøg på at forstå, hvordan det gik til at til-

lidsgrundlaget forsvandt i nazitidens heksekedel. Det kunne være gjort meget mere indgående og langt flere kendsgerninger ville være nødvendige for at få den fulde forståelse. Men viljen til at se tingene i bredere sammenhæng fortjener anerkendelse. I stærk modsætning til den gamle, tidligere folketingsmand pastor Schmidt og visse andre hjemmetyskere så han de alvorlige følger af nazitidens uheldsvangre politik klart i øjnene. Til pastor Schmidt skrev han i december 1945: »Freden i hjemstavnene er ikke brudt af danskerne. Det var desværre os, der klart og tydeligt havde initiativet i denne henseende siden 1933.« Det er uhyre sjældent, man møder en sådan vurdering af naziperioden – enten bagatelliseres denne tid til de bare småting eller den forties, eller også fremdrages den nationale solidaritet på ideologiens bekostning. Hvor meget man end må anerkende den rigtige hensigt og de mange spredte bemærkninger, der vidner om politisk og psykologisk indsigt og forståelse for danske reaktioner på tyske overgreb, kunne man have ønsket en mere indgående behandling især af besættelsestidens første år. Når disse år står med så vage konturer, hænger det måske også sammen med, at E. S. H. ikke har medoplevet denne periode i sin hjemstavn; men det var i disse år den største skade skete, og hjemmetyskeres lejlighedsvis indgriben til fordel for danske ofre i besættelsens sidste tid kunne ikke genoprette skaden. På et væsentligt punkt svigter Ernst Siegfried Hansens forståelse næsten helt. Han har ikke rigtig blik for den dybe modbydelighed, vi måtte føle for nazismen med alt dens væsen og alle dens gerninger. For ham står nazismen mere som en national mystik, der havde ført til virkeliggørelse af den ene tyske drøm efter den anden, indtil den ikke længere kendte sin begrænsning. For os var den noget fundamentalt ondt, uanset hvilke drømme den opfyldte. I det umådeholdne – das masslose – ser E. S. H. nazismens hovedfejl. Om Hitlers va banque spil siger han, at intet menneske har ret til et sådant, når den rullende kugle sønderknuser et folks blomstring, dets byer og landsbyer og dets kulturelle arv. I umådeholdenhedens forbandelse ser han nøglen, der kan løse alle gåder, der knytter sig til det tyske folks tragedie, således citerer han en af sin egne artikler fra 1946. For os at se er der ingen grundlæggende forskel på nazismens første og dens sidste tid. Dens menneskesyn kunne vi aldrig forsone os med, uanset resultaterne. Man kan bare tænke på behandlingen af jøder, polakker, tjekker o. s. v.

Den ideologiske modsætning forstørrede den nationale modsætning mange-fold op. Det er et problem, som man før næppe kunne tale sammen om, men som måske nu kan drages med ind i drøftelserne. Da ledende hjemmetyskere i efteråret 1945 forhandlede om programmet for en ny mindretalsorganisation var der almindelig enighed om at undgå et opgør med den nazistiske politik. Det skulle ikke vanskeliggøres for tidligere nazister at omstille sig. I den givne situation forstår man nok en sådan indstilling, men den har været medvirkende til at holde den nazistiske ideologi og politik ude af den indre tyske regnskabsopgørelse.

Man får hos E. H. S. kun et meget afbleget billede af, hvad nazismen betød for hjemmetyskerne. Man kan ikke fortænke ham i, at han i 1945 i en henvendelse til justitsministeriet til fordel for de internerede søger en undskyldning for dem i en betragtning som denne »Nationalsocialismen havde lært menneskene, at folket står højere end staten, og at forpligtelsen over for folket er større end forpligtelsen over for staten.« Det var et forsvarsindlæg, men for en historisk betragtning holder synspunktet ikke. Det var jo ikke ethvert folks hensyn til sig selv, der stod over hensynet til staten, men det var kun det tyske folk, herrefolket, der stod højere end alle andre stater end netop den ty-

ske. Det var den fundamentale ulighed, nazismen gik ind for, og som hjemmetyskerne accepterede, også da de i besættelsens første år skabte sig privilegerede positioner og begunstigelser i modsætning til andre danske statsborgere. Også førerprincippet anføres som et undskyldende moment. De ledende skulle give befalinger, den enkelte skulle kun følge, men så ligger ansvaret også hos de førende, ikke hos den enkelte, skrev E. S. H. i 1945.

Men netop det synspunkt ville man fra dansk side ikke anerkende. Det var den enkeltes ansvar, der i 1945 blev gjort gældende af den danske statsmagt. En væsentlig del af bogen handler om retsopgøret efter 1945. Ernst Siegfried Hansen sad selv i Fårhuslejren i nogle måneder i 1945, men blev løsladt uden at der blev rejst sag imod ham.

Der er ofte fra dansk side taget afstand fra de udskejelser, der fandt sted i de hektiske dage efter 5. maj 1945. Sikkerhedsventilen svigtede; 5 års indestængt harme gav sig udslag, deriblandt desværre også uværdige udslag. Militær og politi havde besættelsesmagten selv sat ud af spillet ved overgrebene den 29. august 1943 og 19. september 1944. Med Ernst Siegfried Hansen kan man i taknemlighed undre sig over, at der ikke gik menneskeliv tabt i Nord-slesvig i sommeren 1945. Hvor smitten kom fra, lader sig let konstatere, det er ingen undskyldning; men man har vel lov til at gøre den sondering, at medens nazismen var en rædsel uden ende, var opgøret efter 1945 en ende med forskrækkelse. Drønene fra eksplosionerne i 1945 var som bulderet fra et hendøende tordenvejr; mere alvorlig i sin konsekvens var egentlig komplekset af nye love. Den indgåede danske debat omkring retsopgøret har givet en stor del af stoffet til kapitlerne om dette emne.

Ernst Siegfried Hansen har klar forståelse for den revolutionære situation, der var baggrunden for den ekstraordinære lovgivning i sommeren 1945. Hans politiske indfølelse lader ham forstå, hvilken uhyre vanskelig situation politikerne var i, når den lige opdukkede undergrundshær var den eneste magtfaktor, som regeringen nok i visse henseender kunne støtte sig til, men som også havde særdeles megen interesse netop for retsopgøret. De strenge love har haft deres betydning ved at forhindre selvtægt. De har haft lynafledernes funktion. Som mange andre kritiserer E. S. H., at retsopgørets straffelove havde tilbagevirkende kraft. Hvad princippet angår, kan man sagtens blive enige: Straffelovgivning med tilbagevirkende kraft strider imod en demokratisk retsopfattelse. Men situationen var ganske ekstraordinær. Det kan let ses nu bagefter, at visse bestemmelser var for hårde, at visse kategorier ikke burde være straffet, at den økonomiske virkning af lovgivningen gik for langt, o. s. v., men når rigsdag og regering havde været sat ud af spillet, og det danske folk i egentligste forstand havde været berøvet sin handlefrihed, så tegner en straffelov med tilbagevirkende kraft sig i et andet lys. Man kan diskutere om loven burde gælde handlinger begået i perioden fra 9. april 1940 til 29. august 1943 eller kun handlinger efter denne dato, men selv i den første periode var den danske rigsdag ikke fri, rent bortset fra, at tyskerne ikke havde drømt om at respektere den aftale, Danmark under protest var gået ind på den 9. april 1940. Der har med juridiske argumenter været ført en heftig debat om disse ting, men begivenhederne er nu så meget på afstand, at forholdene kan underkastes en historisk vurdering, d. v. s. at de politiske forudsætninger og imponderabiliteterne, de tilsigtede og de utilsigtede virkninger kan prøves efter deres samspil. Interneringerne i sommeren 1945 tillægger E. S. H. ikke så stor betydning, men domfældelsen af de mange frontfrivillige, tidsfrivillige, vagtmænd o. s. v. kritiserer han skarpt. Han er af den opfattelse, at man set fra et dansk natio-

nalpolitisk synspunkt forpassede en stor chance i december 1945. Havde man hjemsendt 2000 tyske nordslesvigere med den besked: Vi kunne straffe Jer, men giver Jer fri på den betingelse, at I fører en tilbagetrukken tilværelse, så havde det overvejende flertal af de løsladte rettet sig derefter. De ville være vedblevet med at være tyske, men havde år frem i tiden næppe ovovet at tage del i tysk liv; de ville i vid udstrækning være faldet ud som bærere af tyske skoler og havde dermed i endnu højere grad end det blev tilfældet unddraget deres børn tysk indflydelse. En politisk internering som følge af national-socialismen, krig og besættelse havde de fundet naturlig, men domfældelse formåede næppe en eneste at anse for ret og billigt. Konsekvensen heraf må altså være, at impulsen til en politisk og national tilværelse som hjemmetysker på dansk statsområde i vid udstrækning er udgået fra retsopgøret. Hvis ikke det havde været, ville efter Ernst Siegfried Hansens opfattelse hjemmetyskerne som politisk faktor have været langt svagere i dag. Personlig tror jeg ikke det er rigtigt, at en sådan forholdsregel havde svækket hjemmetyskheden. Man bevæger sig her på hypotesens løse grund – hvor ens standpunkt bliver en tros-sag, men en kendsgerning er det, at man ikke på dansk side faldt på den tanke, E. S. H. skitserer. Når denne tankegang ikke dukkede op, når chancen blev forpasset, for at bruge E. S. H.s sprogbrug, var det ikke alene, fordi man endnu ikke havde afreageret besættelsestidens belastninger, men også fordi man ikke ønskede nogen kollektiv fremgangsmåde. Et pålæg om at føre en tilbagetrukken tilværelse givet kollektivt til en større gruppe uden dom ville blive opfattet som en vilkårlig forholdsregel, som vel ikke tålte sammenligning med Hitler-vældets indgriben mod politiet i Danmark eller mod studenterne i Norge, men som dog ikke havde hjemmel af nogen art. Og en ting til spillede nok ind i den danske forestillingsverden. Når straffen var sonet, var vejen til ny forståelse banet. Retsopgøret havde betydning for at stabilisere mindretallet, men det havde set fra dansk side også betydning, fordi der derved blev slået en streg over fortiden. Det kom ikke til et personligt eller politisk opgør med for-tiden. Opgøret blev et formelt-retsligt anliggende. Men var det ikke blevet det formelt-retslike, måtte der vel et personligt og politisk opgør til, før man kunne gå i lag med den opgave, Ernst Siegfried Hansen anså for den vigtigste, at finde et nyt tillidsgrundlag. D. v. s. en ubetinget afstandtagen fra nazismen havde været en forudsætning for, at en ny tillid kunne opstå. Det er hans store fortjeneste virksomt at have bidraget til at give det tyske mindretal en ny poli-tisk tilværelse. Hans indsats var især stor, da »Bund deutscher Nordschleswiger« blev oprettet i november 1945. Forhistorien er indgående beskrevet. Uenig-heden om programerklæringen var dybtgående. Det forekommer efter skildrin-gen nærmest mirakuløst, at foreningen blev oprettet med en loyalitetserklæ-ring over for den danske konge, den danske stat og den nuværende grænse som første punkt. Det var bestemt ikke efter gamle pastor Schmidts hoved. Men ikke mindre mirakuløst forekommer det, at foreningen med dette pro-gram fik den nødvendige tilslutning. På det grundlæggende møde gik det hedt til; adskillige deltagere forlod mødet før afslutningen. Der var kun ca. 20 deltagere tilbage til at vedtage erklæringen, der i hovedsagen fulgte et forslag fra den såkaldte Haderslev-kreds, der allerede før krigens afslutning havde forberedt et politisk kursskifte. Forklaringen på det tilsyneladende miraku-løse må nok søges deri, at man i erklæringen ikke direkte tog afstand fra nazismen, man gav altså afkald på et indre ideologisk opgør, den gamle udslidte nazistiske uniform var lige så stille faldet af, og man trådte uden at tale videre om det i demokratiets grove, grå hverdagsklæder. Frem for alt var det dog

af betydning for enheden, at man erklærede sig solidarisk med de internerede og senere med de straffede af alle afskygninger.

Det lykkedes efterhånden at finde et nyt grundlag for sameksistens med den danske flertalsbefolkning, uden at enheden i mindretallet gik tabt. Det har knaget i fugerne; det kan vel ikke være andet, hvor stridige viljer skal mødes i et politisk fællesskab.

Troels Fink.

H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi. (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, 17, 1957). 201 s.

I et eksemplar af Nicolaus Reusnerus' »Icones sive imagines virorum literis illustrium« (1590) i Lunds universitetsbibliotek, benyttet som stambog, findes indklæbet et portræt af Niels Heldvad. En af bogens ejere må åbenbart have ment, at præsten, astronomen og forfatteren N. H. havde fortjent en plads blandt Europas åndspersonligheder. Selv om forf. til Heldvads biografi ikke går så vidt, gør han dog krav på, at hovedpersonen får en retfærdigere placering i den danske åndshistorie og underbygger det med vægtige beviser. Det er lykkedes ham at få Heldvads personlighed til at træde levende frem på baggrund af tiden og hans indsats i dens tjeneste. Med fin forståelse og indlevelsessevne tegner forf. et sympatisk billede af den nordslesvigske præst, hvis liv var rigt på genvordigheder og stridigheder, så bogen sjældent mangler kolorit og spænding. Heldvad udfoldede en livlig forfattervirksomhed, var en meget flittig udgiver af kalendere og prognostica og udtalte sig med journalistisk lethed om de forskelligste emner, så han ikke uden grund er blevet betegnet som sin tids føljetonist. Hans mange bøger var ikke altid originale, men de havde en opsætning, som folk kunne lide og et sprog, som de kunne forstå. H. V. Gregersen har fundet frem til alvoren bag hans forfatterskab og fremhæver det som Heldvads uvisnelige fortjeneste, at han som den første forsøgte at rejse en offentlig mening mod kalvinistiske tendenser, derved har han gjort sig fortjent til en varig plads i vor kirkehistorie. Heldvads kirkesyn var præget af kontinuiteten: det var ikke en ny lære, der forkyndtes, men det fra fædrene overtagne gamle kristne evangelium. Det var dristigt af ham i de stærke modsætningsens tid åbenlyst at indrømme gode sider ved den gamle kirke og endog at udtale mange anerkendende ord om jesuitter, uden at man iøvrigt kunne være i tvivl om hans personlige standpunkt. Det kan tilføjes, at visse jesuitters planer om Danmarks rekatolicisering o. år 1600 netop gik ud på at benytte sig af en stærk fremhævelse af kontinuiteten, som skulle gøre det lettere at føre religionen tilbage til det gamle.

Bogen giver os et levende indtryk af N. H. som retfærdighedens og rettroenhedens vogter. Derfor fik han fjender både hjemme og ude. I Hellevad sloges han med kornspekulanter, og ved hertugens hof i Gottorp havde han indflydelsesrige uvenner blandt ledende folk med kalvinistiske tendenser. To gange måtte han forlade sit præstekald. Den første gang lykkedes det ham at vende tilbage, efter at hans efterfølger var blevet henrettet som impliceret i mordet på borgmesteren i Aabenraa, Claes Esmarch, det er et farverigt og voldsomt kapitel, selv om det ligger noget i periferien. Den anden gang betød det også afsked med Nordslesvig, fra nu af kom hans virke til at ligge i det egentlige Danmark, hvor han 1616 blev kgl. hofastrolog. Som mange af hans samtidige dyrkede N. H. med forkærlighed astronomi og astrologi og mente nok ligesom Ribebispen Iver Iversen Hemmet: